ESTE AUTENTICĂ O ORTODOXIE SCOLASTICĂ?

Autor: Dragoș Manea | 28 iunie 2022

Scopul acestui articol este de a da un răspuns amicului meu Robert-Gabriel Ciobanu, cu privire la articolul său despre legătura dintre ortodoxie și filozofie. O să încerc, pe cât îmi stă în putere, să prezint modalitatea de propagare și exprimare a cunoașterii teologice în spațiul ortodox. Nu am ambiția de a articula într-un mod comprehensiv transmiterea mesajului Revelației de-a lungul celor două milenii creștine, ci doar de a prezenta câteva dintre caracteristicile definitorii ale acestui fenomen, anume transmiterea Evangheliei (folosit aici cu sensul literal cf. gr. ευαγγέλιον = vestea cea bună) învățăturii lui Iisus Hristos și mai ales cea a Învierii Lui. Învățătura de credință capătă mai degrabă forma unei cunoașteri empirice, propagate din generație în generație sub conducerea Duhului Sfânt, și nu a unui sistem doctrinar altoit pe un aparat conceptual propriu discursului filozofic, cum întâlnim în teologia scolastică.

„Voi sunteți martorii mei”

Factual, Iisus Hristos a venit în lume acum aproximativ două milenii, în spațiul iudaic, a promovat o învățătură ce a reprezentat o turnură față de mentalitatea Legii mozaice, apoi a părăsit această existență concretă, corporală dintre oameni. Noul Testament ne prezintă această plecare din lume ca fiind realizată prin Înălțarea la Cer, ce urmează Învierii. În decursul vieții pământești, Iisus Hristos adună anumiți discipoli în preajma Sa, cu scopul de a transmite mai departe învățătura Sa. Cititorul atent al Scripturii poate vedea că acest tip de propovăduire are loc inclusiv în timpul vieții lui Iisus pe pământ, dar într-o manieră redusă atât ca mesaj, cât și ca amploare geografică și temporală (a se vedea Matei, cap. 10).

Adevărata chemare la transmiterea Revelației este exprimată de Iisus în răstimpul dintre Înviere și Înălțare, deoarece abia după Înviere mesajul Evangheliei este unul complet și demonstrat empiric. În ce sens demonstrat empiric? În sensul că mesajul „s-a apropiat Împărăția Cerurilor” (Matei 10:7) nu mai este unul virtual, afirmat în virtutea încrederii în Cel Care l-a afirmat în fața discipolilor, ci Însăși Persoana lui Iisus Hristos

este Cea care arată la modul vizibil noul tip de existență care se va instaura odată cu eshatologia. Mă refer aici cu precădere la caracterul spiritualizat al Trupului lui Iisus, Care nu mai respectă legile naturii, trece prin ușile încuiate, apare și dispare la absoluta discreție a Posesorului. Practic, abia după Înviere, apostolii sunt pe deplin încredințați de amploarea mesajului ce trebuie să îl transmită mai departe. Iar acest mesaj nu e nicidecum unul pur teoretic, ci unul cât se poate de empiric, propriu unor martori oculari al aspectelor esențiale ce vor fi mai apoi propovăduite. Iisus Însuși instaurează această modalitate de propagare a Revelației, spunând apostolilor: „Voi sunteți martorii acestora" (Luca 24:48).

Urmărind șirul evenimentelor, cartea Faptele Apostolilor (cap. 2) ne arată cum acest îndemn a fost pus în aplicare chiar în prima intervenție publică a Apostolului Petru, din Ierusalim, în ziua Cincizecimii, imediat după Pogorârea Duhului Sfânt. După ce demonstrează teoretic, făcând apel la o sursă de informație normativă pentru toți cei prezenți – anume Scriptura Veche: cărțile profeților și Psalmii – necesitatea Învierii lui Iisus Hristos, Petru încheie printr-un argument ultim, de natură empirică: „Dumnezeu L-a înviat pe Acest Iisus, Căruia noi toți Îi suntem martori" (Faptele Apostolilor 2:32). Prin urmare, deși raționamentul pe baza Scripturilor a servit într-o oarecare măsură la demonstrarea adevărului spuselor apostolului, mărturia dată de cei care L-au văzut pe Iisus înviat a constituit argumentul ultim ce a determinat convertirea a peste 3000 de persoane.

„Faptele pe deplin adeverite între noi"

În continuare, asistăm la perioada de expansiune geografică a răspândirii mesajului Evangheliei, concomitent cu apariția scrierilor ce vor constitui canonul Noului Testament. În introducerea Evangheliei sale, Apostolul Luca face o afirmație ce relevă proveniența conținuturilor transpuse în scris:

„Pentru că mulți au încercat să alcătuiască o istorisire a faptelor ce s-au adeverit printre noi, așa cum ni le-au predat cei care dintru început le-au văzut și au fost slujitori ai Cuvântului, tot astfel și eu, după ce pe toate le-am urmărit de la început cu de-amănuntul, m-am gândit că e bine să […] le scriu pe rând." (Luca 1:1-3)

Prin urmare, Noul Testament reprezintă o transpunere în scris a unui mental colectiv prezent în rândul oamenilor care au fost în contact direct cu Iisus Hristos, Cel Care la rândul Său este Dumnezeu și este în contact nemijlocit cu Dumnezeu Tatăl, reprezentând, deci, atât sursa, cât și obiectul Revelației.

De aici reiese o distincție clară între orice doctrină filozofică și Revelația creștină. Cea de-a doua nu se prezintă sub forma unui set de explicații raționale, ce pleacă de la anumite premise, urmează un fir logic și emite anumite concluzii, ci are mai degrabă o formă descriptivă, cu aspecte simbolice, menite să ușureze exprimarea realităților

transcendente, dar nu să le demonstreze. Iisus Hristos Se prezintă ca martor „ocular” direct al Tatălui și al Împărăției lui Dumnezeu. Spre exemplu, când afirmă că „Asemănatu-s-a împărăția cerurilor omului împărat care i-a făcut nuntă fiului său. Și și-a trimis slujitorii să-i cheme la nuntă pe cei poftiți, dar ei n-au vrut să vină.” (Matei 22:2-3), Iisus nu se angajează într-o demonstrație a unei anumite caracteristici pe care o are Dumnezeu (de pildă aceea de a fi bun și deschis față de oameni), ci pur și simplu explică, printr-o analogie, această trăsătură a lui Dumnezeu, pe care El, Iisus, o cunoaște empiric. Apostolii, la rândul lor, își însușesc în continuare această misiune de martori, pe care și-o manifestă atât oral, cât și în scris.

Transmiterea Revelației în Biserică

În mare parte, modalitatea de propagare a Revelației nu s-a schimbat nici după moartea celor care l-au cunoscut direct pe Iisus Hristos întrupat, Întreaga adunare (gr. ἐκκλησία = adunare publică/ Biserică în sens de adunare a credincioșilor) a creștinilor dând mărturie despre Întruparea lui Iisus, activitatea Sa printre oameni și, bineînțeles, Învierea din morți. Până în zilele noastre, întreg cultul Bisericii Ortodoxe nu face altceva decât să transfere mesajul Revelației noilor membri și să îl actualizeze în rândul celorlalți[1].

Odată cu Cincizecimea, dirijorul nevăzut al acestei opere de transmitere din generație în generație a învățăturii este chiar Persoana Duhului Sfânt, care îi „îmbracă cu putere de sus” pe creștini, putere fără de care Iisus nu le-a permis nici măcar Apostolilor să răspândească Revelația Sa („voi însă rămâneți în cetate până ce vă veți îmbrăca cu putere de sus” – Luca 24:49).

Prin urmare, asistăm la un tandem între mărturia transmisă de la om al om, de-a lungul generațiilor, și o putere supranaturală de inspirație asupra creștinilor a Duhului Sfânt, ce face posibilă propagarea învățăturii corecte în Biserică. Această putere, manifestată în moduri și grade diferite în rândul membrilor Bisericii nu este altceva decât o actualizare a percepției empirice a realităților divine, ce completează și dă valoare mărturiei auzite de la alții.

Mari asceți ai Bisericii, precum Sfinții Simeon Noul Teolog și Grigorie Palama, descriu această experiență a Duhului Sfânt ca pe o „vedere”, deci o percepție cât se poate de empirică și evidentă a interacțiunii cu Dumnezeu. Odată experiate direct, aceste realități nu mai au nevoie de argumentare rațională sau de un discurs descriptiv, ci doar de o validare în Tradiție, în experiența colectivă a întregii Biserici, pentru a preveni iluziile sau concepțiile greșite. Este ca și cum cineva are în față un obiect – de pildă, o cană – și s-ar strădui să argumenteze faptul că, într-adevăr, pe masa din fața lui se află o cană. Un astfel de demers este lipsit de sens, atâta vreme cât poate vedea clar obiectul, deci știe mai presus de orice argument că acea cană este acolo. Întreaga tradiție patristică accentuează faptul că acest tip de vedere necesită o amplă pregătire prealabilă, un efort

ascetic continuu în scopul eliberării minții de sub stăpânirea impulsurilor pătimașe și a alipirii de lumea materială, acesta fiind motivul pentru care cei mai mulți oameni nu o percep decât într-o manieră voalată.

Când avem nevoie de filozofie în exprimarea Revelației?

Problema intervine în momentul în care Revelația împământenită în Biserică este chestionată prin prisma unor concepte provenite chiar din filozofie. Acest lucru s-a petrecut cu precădere în cadrul disputelor teologice din toate timpurile, când creștinismul este provocat să își articuleze învățăturile printr-un discurs filozofic.

Un prim exemplu reprezentativ este cel al disputelor hristologice despre natura Întrupării, ce au culminat cu Sinodul de la Calcedon din 451. Cu toate că, în Biserică, adevărul despre caracterul divino-uman al Persoanei lui Iisus Hristos era un fapt cunoscut și transmis ca atare, odată chestionată modalitatea unirii dintre divinitate și umanitate într-o singură entitate, prin prisma conceptelor filozofice de „substanță” și „ipostas”, apar diferențe semnificative de nuanță între diverse abordări. Nu putem afirma că o coexistență a ambelor naturi (substanțe) în integralitatea lor, pe de o parte, și absorbirea naturii umane de către cea divină, pe de altă parte, reprezintă aceeași învățătură. În consecință, Părinții secolului al V-lea s-au văzut nevoiți să exprime învățătura prezentă deja ca implicită în Tradiție, într-o formă explicită, folosind exact termenii filozofici în care era formulată problema.

Ceea ce vreau să susțin este că Sinoadele nu au generat o învățătură de credință nouă, de sine stătătoare, și în niciun caz nu au format o nouă doctrină, ci au căutat să răspundă provocărilor date de dispute în aceiași termeni în care aceste probleme au fost formulate. Sau, în cazul în care formularea problemelor era vagă, s-a recurs la categoriile filozofice disponibile în acea epocă – cu care intelectualii vremii erau familiarizați – pentru a da un răspuns definitiv la respectivele provocări. Răspunsurile date reprezintă, de fapt, același tip de mărturie a adevărului deja existent la modul implicit în Biserică, ce îmbracă acum forma riguroasă a conceptelor filozofice, în scopul tranșării unei dispute.

Un alt exemplu relevant, de data aceasta mai târziu (sec. al XVI-lea), este legat de polemica referitoare la caracterul prezenței Trupului și Sângelui Lui Iisus Hristos în Sfânta Împărtășanie, în cadrul căreia teologii apuseni (catolici și protestanți) au pus problema în sensul distincției aristotelice între substanță și accident. Poziția ortodoxă, de această dată, nu a mai fost una de tranșare a polemicii, ci pur și simplu de refuz în a-și articula doctrina în acești termeni, rămânând la o mărturie simplă, bazată chiar pe cuvintele lui Iisus de la Cina cea de Taină: „Acesta este Trupul Meu/Acesta este Sângele Meu” – adevăr transcendent afirmat de Cineva cu autoritate epistemică asupra subiectului și păstrat în acești termeni simpli în Biserică.

Acest refuz poate părea o evitare a efortului angajării într-un demers intelectual, dar este pe deplin explicabil prin prisma modalității de transmitere a Revelației prezentate în acest articol. Biserica nu poate crea doctrină acolo unde nu are resursele de Revelație necesare sau unde acestea sunt date în termeni generali, nefiind exprimabile la modul exact în categoriile unui sistem filozofic particular. Mai mult, exprimarea clară a doctrinei transsubstanțierii nu avea aceeași miză ca în cazul primei controverse amintite, când însăși stabilitatea Bisericii era în joc, deoarece părțile implicate în disputa transsubstanțierii (cea catolică și cea protestantă) erau de multă vreme separate dogmatic de Ortodoxie.

Este riscant să avem pretenția de a da un răspuns la orice întrebare despre realitățile divine, atâta vreme cât nu sunt disponibile resurse suficiente în Tradiția ce pornește de la martori direcți ai acelor realități. De aceea, spre exemplu, Biserica Ortodoxă nu s-a pronunțat asupra validității sau invalidității învățăturii privind înălțarea la Cer cu trupul a Fecioarei Maria.

Concluzie

Bisericii Ortodoxe nu îi este propriu discursul scolastic, ea fiind chemată să dea mărturie pentru adevăruri empirice, iar nu să creeze o doctrină formată din dogme asupra cărora se poate, în ultimă instanță, opera cu instrumente de logică formală. Adevărul este Unul (identic cu Persoana lui Iisus Hristos – Cuvântul), cunoașterea sa este cât se poate de empirică, accesibilă, pe de o parte, prin Întrupare, ce generează Tradiția, și, pe de altă parte, prin experiență directă sub inspirația Duhului Sfânt, manifestată în grade diferite în cazul fiecărui creștin botezat, luat la modul individual, dar mai ales în cadrul cultului comunitar al Bisericii.

Învățătura creștină despre acest Adevăr unic, transcendent poate fi exprimată făcând apel la diverse curente filozofice, dar ale căror instrumente nu pot niciodată să o exprime în integralitatea sa infinită și nu pot delimita clar de fiecare dată între păreri distincte asupra acesteia. În concluzie, o abordare scolastică își are rostul doar atunci când clarificările pe care aceasta le-ar oferi sunt posibile și, în același timp, importante pentru viața și unitatea Bisericii.

NOTE

1. Mai mult, în Tradiția ortodoxă, prezența reală a lui Iisus Hristos în Sfânta Împărtășanie reprezintă, deși mai puțin vizibil, un contact empiric între fiecare credincios și Fiul Lui Dumnezeu, credinciosul însuși devenind astfel martor al Întrupării și Învierii. ↑

BIBLIOGRAFIE

Biblia – traducere după Septuaginta de Mitropolit Bartolomeu Anania.

Arhid. Ioan Ică Jr., *Canonul Ortodoxiei*, ed. Deisis, Sibiu, 2008.

Arhid. Ioan Ică Jr., *Simeon Noul Teolog* (vol. I-IV), Editura Deisis, Sibiu.

Mitropolit Ilarion Alfeyev – *Sfântul Simeon noul teolog și tradiția ortodoxă*, Editura Sophia.

Pr. Prof. Dumitru Stăniloae – *Iisus Hristos sau restaurarea Omului*, Editura Basilica, București, 2013.

Pr. Prof. Dumitru Stăniloae – *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, Editura Scripta, București, 1993.

Imagine: Unsplash